

**ЗАСЕЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ
НА ТЕРИТОРІЇ МІЖЗОНАЛЬНОГО ГЕОЕКОТОНУ
«ЛІСОСТЕП-СТЕП» ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ**

Ситник Олексій, Безлатня Любов

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Детальне вивчення історії заселення та господарського освоєння окремих територій дає можливість

визначити їх роль в минулому України, конкретизувати особливості їх освоєння у порівнянні з інши-

ми територіями. З геоекотонами найтісніше пов'язані історичні долі людства, що визначається особ-

ливостями географічного середовища, в надрах якого народжувались нові народи, нові культури, нові

держави. Міжзональний геоекотон Правобережної України «лісостеп-степ» відноситься до тих тери-

торій, які відповідно концепції Л.М. Гумільова, є сприятливими для етногенетичних процесів. Ця пе-

рехідна смуга між лісостепом і степом, що із заходу і сходу оконтурена двома значними водними ар-

теріями, якими є річки Дністер і Дніпро разом з притоками. Центральну її частину займає середня

частина річки Південний Буг, яка з найдавніших часів приваблива для людини. Виділено 7 етапів

освоєння геоекотону: доскіфський (до VII ст. до н.е.), скіфський (VI ст. до н.е.-VII ст. н.е.), Київської

Русі (VIII-XIII ст.), народної колонізації (XIV-XVIII ст.), початкового промислового освоєння (XIX-

поч. XX ст.), радянський (20-80-ті рр. XX ст.) та сучасний етап (90-ті роки XX-поч. XXI ст.). Беручи

за основу запропоновану періодизацію, реконструйовано історичне минуле міжзонального геоекото-

ну «лісостеп-степ» Правобережної України, прослідковано процес заселення та розвитку форм гос-

подарювання.

Ключові слова: міжзональний геоекотон; «лісостеп-степ»; Правобережна Україна; заселення; осво-

єння території; форми господарювання; антропогенні ландшафти.

Актуальність. Детальне вивчення історії заселення та господарського освоєння окремих територій дає можливість визначити їх роль в минулому України, конкретизувати особливості їх освоєння у порівнянні з іншими територіями. З геоекотонами найтісніше пов'язані історичні долі людства, що визначається особливостями географічного середовища, в надрах якого народжувались нові народи, нові культури, нові держави [9, 21]. Для таких цивілізаційних осередків П.М. Савицьким ще на початку XX ст. був запропонований термін «місце розвитку», під яким розумілась «єдність соціально-історичного середовища і зайнятою нею територією» [9].

Метою є деталізація процесів заселення та розвитку форм господарювання у межах міжзонального геоекотону «лісостеп-степ»

Правобережної України.

Аналіз попередніх досліджень. Зазначимо, що спеціальних досліджень, окрім публікацій Денисика Г.І., Ситника О.І. [8, 9, 24], які б безпосередньо висвітлювали процес заселення геоекотону немає. Завдяки використанню низки студій загальноісторичного характеру, до яких відносимо праці М. Грушевського [7], І. Крип'якевича [17], Н. Яковенко [27], В. Литвина [19], стало можливим відтворити складний процес заселення та розвитку форм господарювання на території міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України. Це фундаментальні студії української історії, які формують уявлення про основні етапи заселення та розвиток історичних процесів на території України. Значно доповнюють знання про життя народу на тій чи іншій території регіональні дослідження. Якщо відкинути ідеологічні нашарування, то великий масив інформації про заселення міжзонального геоекотону можна отримати з енциклопедичного видання «Історія міст і сіл Української РСР» [11-16].

Результати дослідження. Межі, що оконтурювали міжзональний геоекотон правобережного лісостепу і степу України в його натуральному стані, тепер виокремити неможливо із-за їх повної антропогенізації. Імовірно, і у натуральному стані вони неодноразово змінювали своє просторове розташування, що

частково підтверджують палеоландшафтознавчі доробки [18]. Сучасні умовно-природні межі (північна і південна) визначені у відповідності з фізико-географічним районуванням України [22]. Згідно з цим районуванням геоекотон між лісостеповою і степовою смугами Правобережної України включає в себе південну частину лісостепу і північний степ загалом.

Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 775-776.

Географія

102

льною площею 80,4 тис. км². Північна межа геоекотону проходить поблизу пунктів Ямпіль – Бершадь – Умань – Тальне – Новомиргород – Олександрівка – Світловодськ, південна межа – по лінії Болград – Татарбунари – Білгород-Дністровський – Баштанка – Северинівка – Березівка (в Одеській області) – Весели Нове – Нова Одеса – Баштанка (Миколаївська область) – Апостолове (Дніпропетровська область) – Нікополь.

Проаналізувавши численні історичні та археологічні джерела, а також картографічні матеріали, виділено 7 етапів освоєння геоекотону: *доскіфський (до VII ст. до н.е.), скіфський (VI ст. до н.е.-VII ст. н.е.), Київської Русі (VIII-XIII ст.), народної колонізації (XIV-XVIII ст.), початкового промислового освоєння (XIX-поч. XX ст.), радянський (20-80-ті рр. XX ст.) та сучасний етап (90-ті роки XX-поч. XXI ст.)*

ст.) [9]. Беручи за основу запропоновану періодизацію, реконструйовано історичне минуле міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України, прослідковано процес заселення та розвитку форм господарювання. Територія геоекотону була заселена людьми ще за первісного ладу. Вчені вважають, що давня людина – архантроп – з'явилася на території України близько 1 млн. р. тому в добу раннього палеоліту. Найдавніший комплекс знахідок цієї доби виявлено поблизу селища Королеве на Закарпатті. На території геоекотону перші поселення починають з'являтися приблизно 40-15 тис. р. тому. На Дніпропетровщині, поблизу с. Старі Кодаки розкопана стоянка первісної людини доби середнього палеоліту, що датується 40-15 тис. р. тому [11]. Відкриття цієї та інших пам'яток Надпоріжжя дало змогу реконструювати особливості «степового» палеоліту, культуру, техніку та особливості життя мисливців на мамонта і бізона. Однією з найбільш досліджених стоянок доби пізнього палеоліту є Володимирська на території сучасного Новоархангельського району Кіровоградської області. Під час розкопок було виявлено типову багатошарову пам'ятку, характерну для сезонних поселень мисливців на берегах річок. Археологами знайдено залишки мамонта, північного оленя, зубра, коня та керамічні знаряддя праці: скре-

бки, різець тощо [2].

Пам'ятки палеоліту (наконечник стріли та інші вироби з кременю) виявлено на р. Синюха та поблизу смт. Завалля Кіровоградської області, а також на території стоянок Волоське і Василівка, що на Дніпропетровщині [5].

Сутність господарської діяльності людини в період палеоліту та мезоліту полягала, насамперед, в освоєнні природних багатств.

Основними заняттями були збиральництво, полювання, рибальство. Знаряддя праці виготовлялися з каменю, переважно – з кременю, оброблялися шляхом простого оббивання. В період мезоліту людство пережило одну з перших криз – кризу мисливського господарства. Вона спонукала до винайдення зброї дальньої дії – лука і стріл та до приручення перших тварин [2].

В епоху неоліту (7-5 тис. р. тому) людство переходить до осілого способу життя, тому кількість стоянок первісної людини значно зростає. Рання неолітична пам'ятка виявлена в урочищі Мельнича Круча поблизу с. Сабатинівка Ульянівського району Кіровоградської області знайдено крем'яні і кістяні знаряддя, залишки керамічного посуду. Ще одне неолітичне поселення виявлено вздовж течії р. Південний Буг неподалік від м. Гайворон, де переважали кремнієві знаряддя і відходи від їхнього виробництва, кістки тварин та

уламки посуду. Є й культове поховання фрагментованих черепів, хребців і кісток благородних оленів [8].

В межах геоекотону розвивались неолітичні археологічні культури. Серед них найвідомішими є буго-дністровська, яка була поширена на території вздовж середніх течій Дністра і Південного Бугу. Знайдена кераміка носіїв цієї культури госто- і плоскодонна з лінійно-меандровим орнаментом. У вжитку використовувалися кістяні рибальські гачки, мотики з рогу оленя, кам'яні зернотертки тощо. Культура розвивалась під значним впливом балканської археологічної культури Кріш-Старчево [1].

У Надпоріжжі поширювалась сурсько-дніпровська культура, яка датується V-IV тис. до н. е. Характерним для цієї культури є кам'яний посуд, гостродонний або у вигляді корита, зрідка прикрашений врізним орнаментом. У інших культурах України кам'яний посуд не зустрічається. Згодом племена сурсько-дніпровської культури були витіснені дніпро-донецькою культурою.

Дніпро-донецька культура переважно репрезентована на сході геоекотону. Племена, віднесені до цієї культури займалися переважно мисливством і рибальством, але знали і свійських тварин. Для поселень характерні колективні могильники, в яких знайдені прикраси, вирізьблені з ікла кабана, кісток, крем'яні

ножі і скребки. Також зустрічаються прикраси з міді [1].

Матеріальна і духовна культура та сус-

Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 775-776.

Географія

103

пільний устрій населення геоекотону в добу кам'яного віку характеризується спрямуванням на добування засобів існування, в першу чергу, їжі, і, відповідно, переважало полювання, яке носило загінний характер. Основними промисловими звірами були мамонти, бізони, дикі коні, вовки та інші дрібні тварини. Також первісні люди займалися збиральництвом, щоб поповнити та урізноманітнити харчовий раціон. Розвивалось виготовлення знарядь праці, матеріалом для яких слугували кремій, кварц, кістки тварин.

В епоху неоліту відбувся перехід до відтворюючого господарства – неолітична революція. Полювання і збиральництво зберігаються, але починають відігравати допоміжну роль. Людина привласнює домашніх тварин та переходить до землеробства. У зв'язку з цим поселення стають постійними, вдосконалюється житлобудування [7].

В епоху енеоліту (4-3 тис. р. тому) на великій території від Південного Бугу до Дніпра формується буго-дніпровський локальний варіант східнотрипільської культури, яка відзна-

чалася високим рівнем матеріального і духовного розвитку. Носіями трипільської культури були створені великі і складні за організацією поселення-гіганти (протоміста) [23]. Трипільці надавали перевагу землеробству, про що свідчать знахідки знарядь праці і викопні рештки культурних рослин (обвуглені зернівки, насіння, а також їх відбитки на фрагментах кераміки). За даними палеоботанічних досліджень носії трипільської культури вирощували переважно плівчасті пшениці, спельту, ячмінь плівчастий і голозерний, просо звичайне, горох посівний, чину. На думку С. Бібікова трипільське землеробство могло бути орним, польовим, з перелоговою системою. Вчений виходив з того, що великі площі, необхідні для вирощування зерна, можна було обробляти за допомогою простого рала (без лемеша), яке тягнули бики [5]. На одну з провідних галузей господарства трипільців перетворювалося скотарство, завдяки якому вони забезпечували себе м'ясом, молоком, шкірою, сировиною. З плином часу скотарство забезпечувало до 90% споживчого раціону (10% – дикі тварини). Перевага надавалась великій рогатій худобі, яка також використовувалася і як тяглова сила, про що свідчать малюнки на кераміці [3].

Особливу майстерність виявили носії трипільської культури в керамічному виробництві. Трипільці виготовляли кухонний, сто-

ловий і тарний посуд. Також з глини виготовляли різноманітні антропо- та зооморфні статуетки, які, на думку дослідників, виконували роль фігурок божеств, і їм поклонялося населення. З глини випалювалися і моделі трипільського житла. Мали трипільці складні уявлення про світобудову, про що свідчить розташування орнаментальних композицій на великих горщиках-зерновиках, які передають трьохмірну структуру світу (небо, земля, підземний світ) [27].

Далі на шляху прогресу давнього населення геоекотону, як і всієї України, був період бронзового віку (III-I тис. до н. е.). Це час широкого розповсюдження знарядь праці, виготовлених зі сплаву міді і олова – бронзи. Поява значної кількості металевих знарядь праці сприяла подальшому розвитку всього господарського комплексу. В цю епоху відбувся перехід від матріархату до патріархату. Доказами посилення влади чоловіка в сім'ї є парні поховання чоловіка і жінки, де засвідчено сліди насильницького умиротворення жінки [1].

Доба бронзи характеризується великою кількістю археологічних культур. В межах геоекотону в цей час проживали племена білогрудівської культури. Для неї характерні неукріплені поселення поблизу водойм. Зольники (шари золи, котрі утворилися внаслідок багаторазового зсипання в одне місце попелу з до-

машніх вогнищ, залишків жертвоприношень та їжі, домашнього сміття і битого посуду) іноді знаходять на поселеннях, іноді поблизу них, іноді на великій відстані від них. Основні знахідки – керамічний посуд. З металевих виробів трапляються бронзові прикраси, зброя та знаряддя праці. У невеликій кількості виявлено глиняну пластику – фігурки тварин. З глини ліпили також прясла, модельки хлібців і «коржики» [23].

Провідною галуззю господарства білогрудівських племен було орне землеробство. Для обробітку землі використовувалися рала, сохи. Білогрудівці розводили велику і дрібну рогату худобу, свиней, коней, домашню птицю. Певну роль у господарстві відігравали і промисли – полювання, рибальство, каменерізна і косторізна справи. Значного розвитку досягли ремесла, насамперед, бронзолivarне. В цей же час значно ускладнилася соціальна структура суспільства, посилюється майнове розшарування [5].

На зміну племенам бронзового віку приходять степовики, які вміли не тільки обробляти залізо, а й виготовляти з нього міцну зброю. У них набуло розквіту кочове скотарство. Численні кочові племена починають заселяти територію геоекотону. Про одне з них – кімме-

Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 775-776.

рійців – дізнаємося з «Одіссеї» Гомера. Це було іракомовне населення, провідне місце у кочовому скотарстві якого займало конярство, що забезпечувало верховими кіньми воїнів та чабанів і давало значну частину продуктів харчування. Кіммерійці згодом були витіснені навалою скіфів.

З приходом скіфів в історії заселення геоекотону розпочинається другий – скіфівський період, який тривав з VII ст. до н. е. до VII ст. н. е. Скіфи підкорили осілих землеробів і створили велике об'єднання племен під назвою Скіфія. Про походження та спосіб життя скіфів детально розповідає давньогрецький історик Геродот, який особисто перебував у місті Ольвія та описав скіфське суспільство [4]. Ці свідчення доповнюються археологічними знахідками зі скіфських курганів. Скіфські племена були не однорідними і поділялися на кілька категорій: царські скіфи, скіфи-воїни, скіфи-орачі. В межах геоекотону проживали здебільшого скіфи-орачі, котрі займалися землеробством. Ще в 1763 р. на сучасній Кіровоградщині було досліджено перший ранньоскіфський курган – т. зв. Литу Могилу, де знайдено меч із золотим окуттям, золоту діадему та інші коштовні речі [14]. Для суспільного життя скіфів характерні риси військової демократії, коли війна і підготовка до війни були регуляр-

ними функціями народного життя. Скіфська спільнота являла собою багатий світ, у якому народи постійно зазнавали взаємовпливів. На думку дослідників, кінець VI-поч. V ст. до н. е. ознаменувався утворенням Скіфської держави, яку ще називають Велика Скіфія. Найбільшої могутності це державне утворення зазнало за часів царя Атея у IV ст. до н. е.

Держава стала централізованою, розпочалося карбування власної монети, розширювались кордони країни, зміцнювались торгівельні стосунки скіфів з грецьким світом. У курганах і на поселеннях різних частин Скіфії знайдено грецькі посудини (цілі й уламки) родосько-мілетського походження, імпортовані ще у доколоніальний період. Заснування грецьких колоній на північному узбережжі Чорного моря сприяло подальшому розширенню зв'язків з грецьким світом. Із Скіфії вивозилися худоба, хліб, мед, віск, риба, шкіра, а також раби, захоплені скіфами у походах. Скіфи довозили вино та оливкову олію в амфорах, тканини, різні вироби грецького ремесла, зокрема посуд, предмети туалету, прикраси тощо. У майстернях грецьких колоній, особливо в Ольвії і на Боспорі, досить рано заповзятливі майстри почали виготовляти предмети скіфського вжитку, призначені для збуту в місцевому середовищі. Великого поширення набуло виготовлення різних прикрас та виробів золотарст-

ва: золотих бляшок на одяг, намиста, браслетів, каблучок, золотих і срібних чаш, а також оздоблення зброї [7].

Згодом, на заміну скіфам приходять кочові племена сарматів. Поступово кочовики почали займатися землеробством і певна їх частина асимілювалась з племенами черняхівської культури.

Племена черняхівської культури залишили цілі серії неукріплених поселень, розміщених, зазвичай, на південно-східних схилах перших надзаплавних терас річок та їхніх приток. У побуті черняхівців використовувались кістяні вироби, а також пірамідальні підвіски, часто прикрашені вічковим орнаментом. Також виявлено прямі свідчення існування орного землеробства: залізні наральники, лемеші та різак-чересла, тобто частини плуга. Економічні й культурні зв'язки черняхівців з провінційно-римським світом підтверджуються численними знахідками римських монет на території черняхівських поселень [1]. Таким чином, артефакти віднесені до поселень черняхівської культури вказують, що вже у перших століттях нашої ери існували певні зв'язки з півднем.

Територія геоекотону продовжувалась залишатись територією пересічення і взаємопроникнення різних культур.

Отже, у стародавню добу територію міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Право-

бережної України населяло різномаїття народів і племен, які залишили численні пам'ятки матеріальної культури, що дозволяє реконструювати події минулого. Починаючи з епохи бронзи на Правобережжі зароджується праслов'янський етнічний масив, що з часом посів провідне місце на українських землях. З перших століть нової ери інформація про слов'ян починає з'являтися в працях античних істориків Плінія Старшого, Тацита, Птоломея. Унаслідок оформлення феодального базису наприкінці VIII-поч. IX ст. виникають східнослов'янські державні утворення. В історії заселення геоекотону розпочинається третій період – період Київської Русі. У IX ст., з утворенням Давньоруської держави, північна частина геоекотону входить до її складу. Сліди поселень періоду Київської Русі (IX-XII ст.) виявлені на території Світловодська, Новоархангельська, а також Деріївки Онуфріївського району на Кіровоградщині. Тут же проходила найпівденніша смуга давньоруських укріплень проти кочовиків – печенігів. Вважається, що з

Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 775-776.

Географія

105

поширенням впливу печенігів південні слов'янські поселення припиняють існування, або потрапляють у залежність від кочовиків. Печенізька доба на території геоекотону про-

довжувалася до XI ст., коли їм на зміну прийшли половці, свідченням чого є монументальна скульптура – т. зв. кам'яні баби, велика колекція яких зібрана в Дніпропетровському музеї ім. Д. І. Яворницького.

Між Тясьмином, Виссю і верхів'ям Інгульця у ці часи виникають укріплення Купіль, Чюрнаїв як опорні пункти Русі для боротьби з кочовиками. Величезні земляні вали простягалися від впадіння Гнилого Тікичу в Синюху і далі йшли поблизу сіл Свердликового, Нерубайки, Підвисокого (Новоархангельський район) аж до берегів Південного Бугу.

Не раз на території геоекотону відбувалися битви руських дружин з половецькими ордами. Частина кочових племен, т. зв. чорні клобуки, визнавши владу київських князів, осіла в XII ст. на Тясьмині, Синюсі та у Верхньому Побужжі [14].

Просторі південні землі Київської Русі, зокрема й землі міжзонального геоекотону «лісостеп-степ», придатні для землеробства, вимагали плужної обробки землі з використанням тяглової сили худоби, що було прогресивнішим порівняно з підсічною системою землеробства. Літописи та інші джерела не випадково підкреслюють наявність значних стад великої рогатої худоби і коней у феодальних господарствах півдня Київської Русі. Разом з тим, навіть за часів Київської Русі міжзональний

геоекотон «лісостеп-степ» залишався своєрідною межею, розподільною лінією між осілим населенням та кочівниками [9].

В середині XIII ст. цією територією пройшли монгольські полчища, які спустошили Придніпров'я і більшу частину геоекотону. На тривалий час ця територія перетворилася у безлюдне Дике поле, яке стало кордоном між землеробським населенням колишньої Київської Русі та монгольськими кочовиками, а згодом і татарськими. Влітку 1362 р. литовські війська князя Ольгерда після перемоги на р. Синюха примусили татар відступити в Крим і до берегів Чорного й Азовського морів. Водночас литовські феодали посилюють свою експансію на руські землі, захоплюючи великі території на Тясмині, Побужжі, середньому Подніпров'ї. Із встановленням влади Великого Князівства Литовського поступово починає відроджуватися господарське життя території, але на заваді його цілковитому відновленню стояли часті татарські грабіжницькі набіги на українські землі.

У XIV ст. розпочинається четвертий період заселення території – період народної колонізації, який тривав до XVIII ст. і характеризується, перш за все, виникненням нового соціального стану – українського козацтва, що сформувалося в XV-XVI ст. Просуваючись на південь, козаки в 40-х рр. XVI ст. заснували в

пониззі Дніпра, за порогами, укріплення – Запорізьку Січ. Відтоді історія геоекотону упродовж майже чверті тисячоліття фактично є історією Запорізької Січі. Сьогодні існує багато теорій походження козацтва, серед яких «хозарська», «чорно-клобуцька», «черкаська», «татарська», «автохтонна», «болохівська», «бродницька», «угодницька», «захисна», «соціальна». Незалежно від того, яка з цих теорій мала більший вплив на формування козацтва, кожна з них має право на існування.

Степове життя вимагало великого завзяття, мужності, а подекуди й відваги. Промислами займалися найбільш підприємливі та енергійні люди, готові переборювати будь-яку небезпеку, зокрема – боронитися від набігів кримських татар. Це змушувало козаків об'єднувати зусилля, створювати укріплення, т. зв. засіки, і зі зброєю в руках захищати свою свободу, відбиватися від татарської навали.

Сама назва «січ» походить від слова «сікти», тобто зводити укріплення з порубаного дерева. З часом розрізнені січі об'єднувалися в єдину військово-політичну організацію, що називалася Запорозькою Січчю. Запорозька Січ стала, незважаючи на національність чи соціальне походження, притулком для всіх, хто протестував проти соціального і національного гніту. Через територію геоекотону проходили шляхи татарських походів на українські землі.

Один з них – Чорний шлях, починався з Перекопу, через запорозькі степи перетинав південно-східні райони Кіровоградщини і на верхів'ях річок Інгула, Інгульця і Тясмину, повертав на захід та розгалужувався у декількох напрямках. Населені пункти, що розташовувалися неподалік від шляху завойовників, першими на себе приймали удар і найчастіше зазнавали руйнувань. Запорізьке козацтво, спираючись на Січ, вело активну боротьбу проти завойовників.

З посиленням ролі та кількісним зростанням українського козацтва польська влада почала вбачати в ньому загрозу. Починаючи з XVII ст. козаки неодноразово, спільно з селянами, піднімаються на повстання. Аrenoю збройної боротьби стали райони Інгулу й Інгульця [14]. Територія геоекотону не залишилася

Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 775-776.

Географія

106

осторонь і подій Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького.

Внаслідок військових дій, голоду, епідемій, захоплення в ясир, переселень населення значних територій скоротилось на 85-90%.

Ледь не повні три десятиліття воєн вщент розорили господарство краю, були зруйновані майже всі міста. Значна частина геоекотону

знову перетворилася на пустку.

У час, коли не було військових конфліктів та повстань, українське козацтво займалося господарством. Детальний опис його господарської діяльності подано у праці Д. Яворницького «Історія запорозьких козаків» [26]. Автор зазначає, що незважаючи на велику кількість багатих земель, козаки порівняно мало займалися землеробством. Через часте перебування у військових походах козаки надавали перевагу рибній та овочевій їжі. Але це не означає, що козаки займались тільки «кривавим промислом», тобто війною. На Запоріжжі існував цілий клас козаків, яких називали «сиднями» або «гречкосіями», що проживали в зимівниках, селах і бурдюгах та займались різноманітними господарськими справами. Вони засівали поля різними хлібами, займались скотарством та рибальством. Щодо характеру господарювання, то козаки-гречкосії, зазвичай, обирали для посівів землі переважно на берегах річок чи на схилах балок і долин. Землю засівали до того часу, допоки вона давала врожаї, а коли ж вона виснажувалася, то козаки переносили свій зимівник до іншої долини чи балки і там починали обробляти ще не виснажену землю. Найпопулярнішими сільськогосподарськими культурами були гречка, ячмінь, овес і горох, в значно менших обсягах вирощувалася пшениця. Проживаючи на прикор-

донній території козаки першими зустрічали татарські набіги. Аби вберегти своє збіжжя від грабунків вони облаштовували спеціальні ями, на зразок погребів, стіни і підлогу яких вимащували глиною, куди засипали зерно. Із смертю господаря «зернові склади» переходили церкві або ж комусь із його робітників [26].

Більш суттєву роль в козацькому господарстві відігравало тваринництво. Степи Запоріжжя, вкриті влітку високою і густою травою, самі спонукали козаків до цього заняття: «Там сіна по коліна, свіжого поїла по стойло» – говорив народ. Безсумнівно, перевагу надавали розведенню коней, адже справжнім козаком вважався тільки той, хто мав власного коня.

Більшість коней козаки розводили на власних кінних заводах поблизу Інгульця, Південного Бугу і Великого Лугу. Значну кількість коней купували, обмінювали або ж просто виводили з татарських володінь [17, 26].

Кількість коней у козацьких степах була досить значною. Підтвердженням цьому може слугувати той факт, що під час набігу татари вивели до 7000 коней полковника Афанасія Ковпака [26]. Козацькі коні славилися у всій Східній і навіть Західній Європі. В архівах зберігаються документи, в яких іноземці зверталися за дозволом до російського уряду аби придбати коня із запорозьких степів [17].

Також козаки розводили і велику рогату

худобу. Як зазначає Д. Яворницький, кожен козак-зимівчанин мав кілька сотень, а іноді і кілька тисяч, голів великої рогатої худоби. Траплялися випадки, коли козак сплачував штраф не грошима, а худобою. Значного поширення набуло також розведення овець, вовну з яких продавали до Польщі [26].

Бурхливого розвитку набуло рибальство. Завдяки йому козаки себе і одягали, і взували, і зброю добували. Виловлену рибу січовики заготовляли в запаси у Очаків українським чумакам, грецьким, турецьким та вірменським торговцям [7].

Значну роль у господарському житті запорозьких козаків відігравало бджільництво. «Пчола –божа мушка, а пасічник – угодний Богові чоловік» – і донині говорять пасічники в Україні. Це прислів'я зародилося ще в козацькі часи. Пасічниками, переважно ставали козаки у віці, які вже не могли ходити у військові походи або займатися важкою фізичною працею. Як правило, старі козаки йшли «доживати віку» або в монастир, або на пасіку. З бджільництва козаки мали потрібну вигоду: соти вживали в їжу, з меду робили напої, а з воску – свічки для церков [17].

Д. Яворницький зазначав, що «не буде перебільшенням сказати, що вся торгівля Польщі, Литви, України і Південної Росії перебувала в руках запорозьких козаків» [26].

Цьому сприяло й географічне розташування (у межах міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України) козацьких во-льностей: на перетині шляхів між Україною, Литвою, Польщею, Росією з одного боку, Кримом та Туреччиною з іншого. Та ще й краща частина знаменитого торгівельного шляху «з варяг у греки» перебувала у козацьких володіннях. Товарами, які «експортували» козаки до Туреччини були хутра, шкіри, залізо, яловичина, живі вівці, коров'яче масло, конопляна олія, риба, ікра, пшениця тощо. Частина продукції виготовлялася безпосередньо коза-

Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 775-776.

Географія

107

ками, а частина переправлялася через Січ з України, Польщі, Росії. Турецькі купці «імпортували» до козаків рушниці, пістолі, порох, свинець, китайчасті кафтани, сап'янові чоботи, шовкові матерії, вино, сир, лимонний сік, родзинки, каву, горіхи. Сухопутна торгівля велася з Кримом, Польщею, Литвою, Україною, Росією, Новосербією. До Польщі козаки продавали коней, велику рогату худобу, рибу, сіль, віск. З Українських земель до Січі постачалися продукти харчування, рибацькі сітки, полотно, смола, деревина для будівництва човнів [26].

В межах геоекотону у 1752 р. було за-

кладено військове поселення сербів, яке отримало назву Нова Сербія, або Новосербія і займало простір із заходу на схід від Синюхи до Дніпра, а з півночі на південь від Великої Висі до верхів'їв Інгулу та Інгульця (сучасна Кіровоградська область). Для захисту новосербських поселень з півдня у 1754-1757 рр. також була збудована фортеця Святої Єлисавети, поблизу якої згодом виникло місто, що з 1784 р., після офіційного набуття міського статусу, отримало назву Єлисаветград (сучасне м. Кропивницький). На переселенців покладалася функція оборони південних кордонів Російської імперії від набігів кримських татар [14].

Запорожці вороже сприйняли появу нових переселенців на своїх вольностях і скаржилися на них до столиці. Через це регулярно виникали суперечки, збройні сутички та взаємні вбивства. «Новосерби» натомість, отримавши значні посади та маючи доступ до імператриці, також постійно скаржилися на запорожців, що, на думку Д.Яворницького, стало одним з приводів ліквідації Запорозької Січі у 1775 р. [26].

Окрім козаків та сербів у межах південної частини геоекотону в зазначений період розташовувалася Буджацька та Єдисанська (Очаківська) орди, які перебували у васальній залежності від Кримського ханства та Османської імперії. Населення орд кочувало між Дніпром, Південним Бугом та Дністром від

узбережжя Чорного моря до р. Кодима. Очолували ці державні утворення сераскери.

Місцеве татарське населення займалося скотарством, торгівлею і, частково, землеробством. Торгували переважно зерном і сіллю, нерідко здійснювали набіги на осіле землеробське населення території сучасної України [20].

Не дивлячись на постійні напади кочівників та кримських татар, потужні козацькі війни, сільськогосподарське освоєння території продовжувалось, збільшувались площі польових ландшафтів, які поступово стали переважати над лучно-пасовищними, також збільшувались площі сільських та містечкових селитебних ландшафтів.

З ліквідацією Катериною II у 1775 р. Запорозької Січі розпочинається промислове освоєння території геоекотону. В історії освоєння території розпочинається наступний етап – період початкового промислового освоєння (XIX-поч. XX ст.).

Вирішальним чинником соціально-економічного життя міжзонального геоекотону кін. XVIII-поч. XIX ст. був процес подальшої колонізації, тобто господарського і культурного освоєння краю, який мав цілеспрямований державно-адміністративний характер. Загалом колонізаційний процес розвивався кількома напрямками: поміщицька, іноземна та народна

колонізація.

Ще у 1764 р. царський уряд уклав план роздачі земель в Новоросійській губернії, за яким передбачалося виділення поміщикам наділів від 1,5 тис. до 12 тис. дес. землі. Найбільші земельні наділи за цим планом одержали впливові царські вельможі, фаворити, високі посадові особи – Безбородько, Румянцев, Потоцький, Панін, Ганнібал. Землі отримували також вищі і середні офіцерські чини, козацькі старшини, іноземці, які несли службу в російському війську.

На заселення територій іноземними колоністами спрямовувались спеціальні програми російського уряду. У європейських країнах створювалися представництва, які рекрутували місцеве населення переселитися на нові землі. Як заохочення їм пропонувались певні пільги: кожній родині надавалося по 60 дес. землі з відтермінуванням на 5-10 років сплати податків та можливість отримати державну позику. Також колоністам гарантувалася релігійна терпимість. Внаслідок такої політики в межах геоекотону починають з'являтися поселення данців, швейцарців, корсиканців, які займалися переважно ремеслом. Серед переселенців були й греки, молдавани, вірмени, болгары, які в такий спосіб позбувалися релігійного гніту [19].

Але найпотужніший потік колонізації

випадав на народну колонізацію. Першими поселенцями з цієї соціальної групи стали рядові козаки, котрі осідали на вільних землях на правах займанщини, згодом стали прибувати ветерани та інваліди російсько-турецьких воєн, дрібні торговці, ремісники, міщани, селяни. Селянська колонізація була найчисельніша і водночас найбільш строката. Швидкими

Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 775-776.

Географія

108

темпами протікали в межах геоекотону урбанізаційні процеси. Причому на відміну від американського Заходу, де міста виникали стихійно, на Півдні Російської імперії їх розбудова перебувала під пильним наглядом. Реконструкція існуючих та виникнення нових міст становили одну з головних особливостей економічного освоєння південноукраїнських земель. На місцях колишніх фортець і оборонних укріплень виникли Єлисаветград, Олександрівськ, Нікополь, Бахмут, а, закладений у 1776 р., Катеринослав Г. Потьомкін планував зробити адміністративним центром Новоросії. Місто розвивалось як важливий річковий порт в середній течії Дніпра, центр дрібної промисловості та ярмаркової торгівлі [6].

Основним видом господарської діяльності в межах геоекотону у зазначений період було землеробство. Успіхи хліборобства зумо-

влювалися сприятливими природними умовами та родючими чорноземами. Вирощений на землях надлишок пшениці давав можливість експортувати її до Англії, Франції, Іспанії, країн Північної Європи, Туреччини. Важливе місце в економіці посідало також тваринництво, особливо вівчарство. Високоякісна вовна стала важливим товаром і займала друге місце за обсягом експорту [6]. У західній частині геоекотону вирощувалися цукрові буряки, а цукор надходив не лише до Російської імперії, а й експортувався за кордон.

Поширювалась традиційна галузь української промисловості як винокурна (горілчана), що теж зазнала модернізації. Виробництво з 60-х рр. XIX ст. набуває форм великої капіталістичної промисловості. Цим змінам сприяла нова акцизна політика уряду, внаслідок якої у горілчаному виробництві розпочався процес концентрації виробництва і капіталів.

Відбувалися зміни і у виробництві олії та тютюновій промисловості. Історично склалося так, що постачальниками тютюну були Чернігівська та Полтавська губернії, а центрами його переробки – Південь і Правобережжя. Загалом же в Україні виготовлялося 20-40% тютюнової продукції імперії.

Ще однією особливістю геоекотону було те, що у його межах сформувалася дещо відмінна модель соціально-економічних відносин.

Вона ґрунтувалася не на примусовій, кріпацькій праці, а на вільнонайманій. Напередодні селянської реформи 1861 р. лише 10% поміщицьких земель оброблялася кріпаками, а 90% – найманими робітниками.

У господарському житті період початкового промислового освоєння характеризується промисловим переворотом та відкриттям низки нових підприємств. На території геоекотону активно розвивається сільськогосподарське машинобудування, яке було самодостатнім і стимулювалося постійно зростаючим капіталом. Місцеві машинобудівники виграли у конкурентній боротьбі з європейськими виробниками, українська техніка була дешевша і не поступалася за якістю привізній, що сприяло модернізації сільського господарства. У великих економіях і фермах чільне місце займають сіялки, жатки-лобогрійки, молотарки, різні плуги, використовувалися парові машини [19]. Таким чином у зазначений період відбувається активна колонізація (як внутрішня, так і переселенцями-іноземцями) території міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України, освоєння земель та початок і завершення промислового перевороту в промисловості. Перехід від ручної праці до парової енергетики упродовж 2-3-х десятиліть став можливим завдяки використанню європейського досвіду індустріалізації, а також завдяки

впровадженню сучасних технологій і техніки [19]. Зростаючі потреби капіталістичного виробництва, введення нових систем землеробства та знарядь праці, будівництво цукрових заводів, залізниць тощо призвели до інтенсивного розорювання земель, вирубуванням лісів. Різко прискорились процеси антропогенізації ландшафтів.

20-80 рр. XX ст. ввійшли в історію геоекотону як радянський період. Цей період характеризується надзвичайно активним, інтенсивним і, часто, нераціональним освоєнням території, особливо в сільськогосподарському та промисловому відношеннях, розподілом його території спочатку між Південно-Західним, Донецько-Придніпровським та Південним, а пізніше Подільським, Центральним, Придніпровським та Південним економічними районами [9]. У цей період, після запровадження курсу на форсовану індустріалізацію, змінилося обличчя країни. Максимально можлива кількість ресурсів і засобів залучалась на капітальне будівництво, головним чином – у промисловості. Зводяться численні об'єкти важкої індустрії. Селяни, які втікали з розорюваного індустріалізацією села, за короткий час створили в країні нову індустріальну базу. Перше місце за кількістю капіталовкладень займала металургійна промисловість, майже заново створювалася хімічна промисловість. Зростан-

ня валової продукції великої промисловості відбувалося непропорційно до зростання легкої промисловості. Поступово починає форму-

Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 775-776.

Географія

109

ватися дефіцит товарів легкої промисловості, який невдовзі став одним з «символів» радянської влади.

У сільському господарстві здійснення політики колективізації супроводжувалося страшною трагедією – голодомором-геноцидом 1932-1933 рр., внаслідок якого в межах геоекотону від голодної смерті загинули до 25% населення. Після завершення політики суцільної колективізації, майже всі оброблювані землі опинилися у складі колгоспів. За роки другої п'ятирічки технічна база сільського господарства істотно зміцнилась, зростала кількість МТС.

Під час Другої Світової війни промислові об'єкти та сільське господарство геоекотону зазнали значних руйнувань. Відбудова зруйнованих об'єктів лягла на плечі населення краю, проте у 1951 р. у більшість галузей промисловості досягнули довоєнних показників виробництва продукції [14].

З кінця 1960-х років індустриальні галузі розвивалися переважно екстенсивним шляхом: створювалися нові потужності, залучалася до-

даткова сировина і робоча сила. Новітню техніку й прогресивні технології доводилося «впроваджувати» вольовими зусиллями. Відсутність конкуренції призводила до стагнації виробництва. З 1960-х років основою промисловості стають паливно-енергетичні галузі та ВПК. Планово-фінансові органи нав'язували підприємствам більш жорсткі нормативи щодо продуктивності праці, собівартості продукції тощо. Проте вони не виконувалися через відсутність матеріальної зацікавленості. Криза охопила господарський механізм держави, наприкінці 1980-х рр. розпочався процес розпаду командної економіки, що позначилось на господарстві у межах геоекотону [19]. Інтенсивне збільшення площ орних земель, розвиток галузей гірничодобувної промисловості, будівництво ГЕС, розбудова міст, призвело до домінування антропогенних ландшафтів. Поступово розвивались ерозійні процеси, з'явилися «зіпсовані землі» тощо, які до цього часу залишаються пам'яткою недбалого природокористування.

З 90-х років XX ст. і до сьогодні в історії міжзонального геоекотону триває «сучасний період». Західна його частина відноситься до сфери впливу Вінниці, північна та центральна тяжіє переважно до Києва, східна – до Дніпропетровська, південна – до Одеси. Територія міжзонального геоекотону охоплює 23

міста і 82 селища міського типу. Орні землі становлять понад 70% території, що свідчить про переважання екстенсивних методів господарювання [10].

Наростаюча антропогенна деградація ландшафтів геоекотону, перш за все, пов'язана з «допінговою наркотизацією» виснажених лісостепових та степових ґрунтів мінеральними добривами та пестицидами з наступною їх низхідною водно-літодинамічною міграцією, а в результаті – до біохімічних техногенних забруднень земельних, водних і рослинних ресурсів, до формування численних локальних еко-тонно-геохімічних аномалій і бар'єрів, надзвичайно небезпечних для людини. В екологічному відношенні особливо небезпечними у межах міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» є райони: Середнє Придніпров'я, Кривбас та, частково, Середнє Побужжя [9].

На початку ХХІ ст. фоновими у структурі антропогенних ландшафтів стають сільськогосподарські (польові та лучно-пасовищні), селитебні і промислові, міські, дорожні й локально-рекреаційні.

Висновки. Міжзональний геоекотон «лісостеп-степ» людина освоювала впродовж тривалого історичного періоду. Його географічне розташування (на межі кочового степу та прадавньої осілості) значною мірою визначало розвиток історичних подій, котрі віддзеркалю-

валися на долі народів, що заселяли цю територію. Також, варто зазначити, що міжзональний геоекотон «лісостеп-степ» відрізняється з-поміж інших територій високим рекреаційно-естетичним потенціалом ландшафтних комплексів. Археологічні культури, племена та народи, що освоювали міжзональний геоекотон «лісостеп-степ» Правобережної України вказують, що регіон належить до стародавнього і тривалого заселення. Найбільш інтенсивно антропогенізація геоекотону «лісостеп-степ», що призвела до корінних змін його структури, проходила з другої половини ХІХ ст.

Наявність зазначених ознак доводить, що міжзональні геоекотони мають не лише підвищений речовинно-енергетичний потенціал, але й духовний, естетичний та психотерапевтичний [9, 24].

Список літератури

1. Археологія України: Підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Видання друге, доповнене і перероблене. – Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2008. 480 с.: іл.
2. Борисковский П. И. Палеолит Украины. Историко-археологические очерки. / П. И. Борисковский. – М. – Л.: Изд-во Академии наук
Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 775-776.

СССР, 1953. – 464 с., ил.и карт.

3. Бурдо Н. Б., Відейко М. Ю. Трипільська культура. Спогади про золотий вік / Худож.-оформлювач І. В. Осипов. – Харків: Фоліо, 2008. – 415 с.

4. Геродот із Галікарнасу. Скіфія. Найдавніший опис України з V століття перед Христом. – К.: Довіра, 1992. – 72 с. (Додаток до журналу «Хроніка – Наш край». Серія «Відродження»).

5. Горохівський П. І. Археологія та давня історія Уманщини: Монографія / П. І. Горохівський, З. В. Священко. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2015. – 292 с.

6. Господарське освоєння земель Південної України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/15890315/istoriya/gospodarske_osvoyennya_zemel_pivdennoyi_ukrayini

7. Грушевський М. Ілюстрована історія України з додатками та доповненнями / Укладачі Й. Й. Брояк, В. Ф. Верстюк. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – 736 с.

8. Денисик Г. І. Лісополе України / Денисик Г. І. – Вінниця : ПП «Видавництво «Тезис», 2001. – 284 с.

9. Денисик Г. І. Міжзональний геоекотон «лісостеп-степ» Правобережної України / Г. І. Денисик, О. І. Ситник – Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2012. – 217 с.: іл.

10. Домаранський А.О. Ландшафтне різнома-

ніття: сутність, значення, метизація, збереження / А.О. Домаранський – Кіровоград: ТОВ «ІМЕКС-ЛТД», 2006. – 146 с.

11. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Дніпропетровська область. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1969. – 958 с.

12. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Миколаївська область. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – 798 с.

13. Історія міст і сіл Української РСР: У 26 т. Вінницька область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. – 630 с.

14. Історія міст і сіл Української РСР: У 26 т. Кіровоградська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. – 816 с.

15. Історія міст і сіл Української РСР: У 26 т. Одеська область. / Редкол.: Гладка Л. В. (голова), Ануфрієв Л. О. та ін. – К.: УРЕ АН УРСР, 1969. – 910 с.: іл., карти.

16. Історія міст і сіл Української РСР: У 26 т. Черкаська область. / Редкол.: Стешенко О. Л. (голова) та ін.. – К.: УРЕ АН УРСР, 1972. – 788 с.: іл., 1 карта.

17. Крип'якевич І Історія України / І. Крип'якевич. – Львів: Світ, 1990. – 519 с.

18. Куница Н.А. Природа Украины в плейстоцене / Н.А. Куница. – Черновцы: Рута, 2007. – 240 с.

19. Литвин В. Історія України: підручник / Відп. ред. В. Смолій. НАН України. Інститут

історії України. – К.: Наукова думка, 2013. – 991 с.

20. Лях С. Кочівницький світ. // Історія України. Шкільний світ. - 2011. – № 5/6. – С. 7-8.

21. Лячинський С.С. Звенигоро-
ра...Звенигород...Звенигородка / С.С. Лячин-
ський // Спадщина. Наук.-попул. краєзн. жур-
нал для вчителів, учнів, студентів, краєзнавців.
– Звенигородка: Звенигородське комунальне
ВПП. – 2009. - № 1-2 (7-8). – С. 2-10.

22. Маринич О. М. Фізична географія Украї-
ни : підручник / О.М. Маринич, П.Г. Шищен-
ко. – К.: Знання, 2005. – 511 с.

23. Монке С. Ю. Нарис історії Уманщини (з
найдавніших часів до 60-х років ХХ століття):
Монографія. / С. Ю. Монке, А. І. Петренко. –
К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київсь-
кий університет», 2001. – 266 с.

24. Ситник О.І. Історико-географічні особли-
вості заселення та господарського освоєння
території міжзонального екотону лісостепової
та степової смуг Правобережної України / О.І.
Ситник // Наукові записки Вінницького держа-
вного педагогічного університету. Серія: Гео-
графія. – Вип. 15. – 2008. – С. 28-32.

25. Ситник О.І. Клімат Уманського району в
умовах перехідного екотону / О.І. Ситник //
Наукові записки Вінницького державного пе-
дагогічного університету імені Михайла Ко-
цюбинського. Серія : Географія. – 2006. – Вип.

11. – С. 23-27.

26. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків: У трьох томах / Редкол.: П.М.Сохань (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1990. – Т. 1; 1991. – 578 с.

27. Яковенко Н. М. Нарис історії України від найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К.: «Генеза», 1997. – 312 с.

Referenses

1. Arхеologiya Ukrayiny` : Pidruchny`k dlya studentiv istory`chny`x special`nostej vy`shhy`x navchal`ny`x zakladiv. Vy`dannya druge, dopovnene i pereroblene. – Ternopil` : Navchal`na kny`ga - Bogdan, 2008. 480 s.: il.

2. Boriskovskij P. I. Paleolit Ukrainy. Istorikoarheologicheskie ocherki. / P. I. Boriskovskij. – М. – L.: Izd-vo Akademii nauk SSSR, 1953. – 464 s., il.i kart.

3. Burdo N. B., Videjko M. Yu. Try`pil`s`ka kul`tura. Spogady` pro zoloty`j vik / Xudozh.-oformlyuvach I. V. Osy`pov. – Хarkiv: Folio, Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 775-776.

Географія

111

2008. – 415 s.

4. Gerodot iz Galikarnasu. Skifiya.

Najdavnishy`j opy`s Ukrayiny` z V stolittya pered Хry`stom. – К.: Dovira, 1992. – 72 s. (Dodatok do zhurnalu «Хronika – Nash kraj». Seriya «Vidrodzhennya»).

5. Goroxivs`ky`j P. I. Arxeologiya ta davnya istoriya Umanshhy`ny`: Monografiya / P. I. Goroxivs`ky`j, Z. V. Svyashhenko. – Uman`: FOP Zhovty`j O. O., 2015. – 292 s.
6. Gospodars`ke osvoyennya zemel` Pivdennoyi Ukrayiny`. [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: http://pidruchniki.com/15890315/istoriya/gospodarske_osvoyennya_zemel_pivdennoyi_ukrayini
7. Grushevs`ky`j M. Ilyustrovana istoriya Ukrayiny` z dodatkamy` ta dopovnennyamy` / Ukladachi J. J. Broyak, V. F. Verstyuk. – Donecz`k: TOV VKF «BAO», 2007. – 736 s.
8. Deny`sy`k G. I. Lisopole Ukrayiny` / Deny`sy`k G. I. – Vinny`cya : PP «Vy`davny`chtvo «Tezy`s», 2001. – 284 s.
9. Deny`sy`k G. I. Mizhzonal`ny`j geoekoton «lisostep-step» Pravoberezhnoyi Ukrayiny` / G. I. Deny`sy`k, O. I. Sy`tny`k – Vinny`cya: PP «TD «Edel`vejs i K», 2012. – 217 s.: il.
10. Domarans`ky`j A.O. Landshaftne riznomanittya: sutnist`, znachennya, mety`zaciya, zberezhenya / A.O. Domarans`ky`j – Kirovograd: TOV «IMEKS-LTD», 2006. – 146 s.
11. Istoriya mist i sil Ukrayins`koyi RSR: V 26 t. Dnipropetrovs`ka oblast`. – K.: Golov. red. URE AN URSR, 1969. – 958 s.
12. Istoriya mist i sil Ukrayins`koyi RSR: V 26 t. My`kolayivs`ka oblast`. – K.: Golov. red. URE

AN URSS, 1971. – 798 s.

13. Istorija mist i sil Ukrayins`koyi RSR: U 26 t. Vinny`cz`ka oblast`. – K.: Golovna redakciya URE AN URSS, 1972. – 630 s.

14. Istorija mist i sil Ukrayins`koyi RSR: U 26 t. Kirovograds`ka oblast`. – K.: Golovna redakciya URE AN URSS, 1972. – 816 s.

15. Istorija mist i sil Ukrayins`koyi RSR: U 26 t. Odes`ka oblast`. / Redkol.: Gladka L. V. (golova), Anufriyev L. O. ta in. – K.: URE AN URSS, 1969. – 910 s.: il., karty`.

16. Istorija mist i sil Ukrayins`koyi RSR: U 26 t. Cherkas`ka oblast`. / Redkol.: Steshenko O. L. (golova) ta in.. – K.: URE AN URSS, 1972. – 788 s.: il., 1 karta.

17. Kry`p'yakevy`ch I. Istorija Ukrayiny` / I. Kry`p'yakevy`ch. – L`viv: Svit, 1990. – 519 s.

18. Kunica N.A. Priroda Ukrainy v plejstocene / N.A. Kunica. – Chernovcy: Ruta, 2007. – 240 s.

19. Ly`tvyn`n V. Istorija Ukrayiny`: pidruchny`k / Vidp. red. V. Smolij. NAN Ukrayiny`. Insty`tut istoriyi Ukrayiny`. – K.: Naukova dumka, 2013. – 991 s.

20. Lyax S. Kochivny`cz`ky`j svit. // Istorija Ukrayiny`. Shkil`ny`j svit. - 2011. – № 5/6. – S. 7-8.

21. Lyachy`ns`ky`j S.S. Zveny`gorora...Zveny`gorod...Zveny`gorodka / S.S. Lyachy`ns`ky`j // Spadshhy`na. Nauk.-popul. krayezn. zhurnal dlya vchy`teliv, uchniv,

studentiv, krayeznavciv. – Zveny`gorodka:

Zveny`gorods`ke komunal`ne VPP. – 2009. - # 1-2 (7-8). – S. 2-10.

22. Mary`ny`ch O. M. Fizy`chna geografiya Ukrayiny` : pidruchny`k / O.M. Mary`ny`ch, P.G. Shy`shhenko. – K.: Znannya, 2005. – 511 s.

23. Monke S. Yu. Nary`s istoriyi Umanshhy`ny` (z najdavnishy`x chasiv do 60-x rokiv XX stolittya): Monografiya. / S. Yu. Monke, A. I. Petrenko. – K.: Vy`davny`cho-poligrafichny`j centr «Ky`yivs`ky`j universy`tet», 2001. – 266 s.

24. Sy`tny`k O.I. Istory`ko-geografichni osobly`vosti zaselennya ta gospodars`kogo osvoyennya tery`toriyi mizhzonal`nogo ekotonu lisostepovoyi ta stepovoyi smug Pravoberezhnoyi Ukrayiny` / O.I. Sy`tny`k // Naukovi zapy`sky` Vinny`cz`kogo derzhavnogo pedagogichnogo universy`tetu. Seriya: Geografiya. – Vy`p. 15. – 2008. – S. 28-32.

25. Sy`tny`k O.I. Klimat Umans`kogo rajonu v umovax perexidnogo ekotonu / O.I. Sy`tny`k // Naukovi zapy`sky` Vinny`cz`kogo derzhavnogo pedagogichnogo universy`tetu imeni My`xajla Kocyuby`ns`kogo. Seriya : Geografiya. – 2006. – Vy`p. 11. – S. 23-27.

26. Yavorny`cz`ky`j D.I. Istoriya zaporoz`ky`x kozakiv: U tr`ox tomach / Redkol.: P.M.Soxan` (vidp. red.) ta in. – K.: Nauk. dumka, 1990. – T. 1; 1991. – 578 s.

27. Jagomjagi Ju. Rol' jekotonov v landshafte /

Ju. Jagomjagi, M. Kjul'vik, Ju. Mander //
Struktura i landshaftno-jekologicheskij rezhim
geosistem / Uch. zap. Tartus. un-ta: Trudy po
geografii. – Tartu, 1988. – Vyp. 808. – S. 96-117.

28. Yakovenko N. M. Nary`s istoriyi Ukrayiny`
vid najdavnishy`x chasiv do kincyа XVIII st. – K.:
«Geneza», 1997. – 312 s.

**Ситник А.И., Безлатняя Л.А. Заселение и развитие форм
хозяйствования на территории межзо-**

нального геоэктона «лесостепь-степь» Правобережной Украины.

Детальное изучение истории

заселения и хозяйственного освоения отдельных территорий дает
возможность определить их роль в

Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 775-776.

Географія

112

прошлом Украины, конкретизировать особенности их освоения по
сравнению с другими территория-

ми. С геоэктонами очень тесно связана историческая судьба
человечества, что определяется особен-

ностями географической среды, в недрах которой рождались новые
народы, новые культуры, новые

государства. Межзональный геоэктон «лесостепь-степь»

Правобережной Украины относится к тем

территориям, которые в соответствии концепции Л.Н. Гумилева, есть
благоприятными для этногене-

тических процессов. Эта переходная полоса между лесостепью и
степью с запада и востока ограни-

чена двумя значительными водными артериями, которыми являются
Днепр и Днестр вместе с прито-

ками. Центральную ее часть занимает средняя часть реки Южный Буг, привлекающая с древнейших времен человека. Выделено 7 этапов освоения геоекотона: доскифский (до VII в. до н.э.), скифский (VI в. до н.э.-VII в. н.э.), Киевской Руси (VIII-XIII вв.), народной колонизации (XIV-XVIII вв.), начального промышленного освоения (XIX-нач. XX в.), советский (20-80-е гг. XX в.) и современный этап (90-е годы XX-нач. XXI в.). Основываясь на предложенной периодизации, реконструировано историческое прошлое межзонального геоекотона «лесостепь-степь» Правобережной Украины, прослежен процесс заселения и развития форм хозяйствования.

Ключевые _____ слова: межзональный геоекотон; «лесостепь-степь»; Правобережная Украина; заселение; освоения территории; формы хозяйствования; антропогенные ландшафты.

Sytnyk O.I., Bezlatnia L.O. Settlement and development of forms of management on territory of interzonal

geocoton «forest-steppe – steppe» of Right-bank Ukraine. Studying of history of settlement and economical

mastering separate territories in details gives possibility to determine its role in the past of Ukraine, to concretize

peculiarities its mastering compared with other territories. Geocotons are narrowly connected with historical

fates, that are fixed with peculiarities of geographical environment, in which bowels it was born new nations, new

cultures, new states. Interzonal geocoton «forest-steppe – steppe» of Right-bank Ukraine refers to that territories,

which according to L.M.Gumilova's concept, is friendly for ethnographical processes. This transition zone between

forest-steppe and steppe is traced a line round from West to East by two considerable waterways Dnipro

and Dnister together with tributaries. The middle part of river Southern Bug, which is attractive for people for a

long time, occupies its central part. There are seven stages of mastering of geocoton: Pre-Scythian (to VII c. B.

C. E.), Scythian (VI c. B. C. E. – VII c. C. E.), Kyiv Rus (VIII-XIII c.), national colonization (XIV-XVIII c.),

primary industrial mastering (XIX- beginning XX c.), soviet (20s-80s of XX c.) and modern stage (1990s – beginning

XI c.). Taking as a basis this periodization, historical past of interzonal geocoton «forest-steppe – steppe

of Right-bank Ukraine was reconstructed, process of settlement and development of forms of management.

Nature conditions and landscapes of interzonal geocoton «forest-steppe – steppe» Right-bank Ukraine assisted

dwelling and people's vital activity: resources of forest-steppe allowed to provide them with nutrition products

and clothes, and forest guarded from danger; meadow-steppe and steppe plots were for settlement of fields and

stock farming.

Only list of archaeological cultures of nations and tribes, that familiarized geocoton «forest-steppe – steppe»,

gives possibility to draw a conclusion, that it is taken to regions of ancient and protracted settling and many-sided

economical familiarization.

All the same time, historical and political processes assisted not always uniform settlement and economical familiarization

interzonal geocoton «forest-steppe – steppe» Right-bank Ukraine. The most strongly familiarization

nature resources pasted at scythian time, periods of nation colonization, primary industrial using and soviet period.

Territory, economical familiarization interzonal geocoton was also irregular: more strongly in the East

(Prydniprovia) and partly in the West (Prydnisteria) and more poorly in the central part, even on Pobuzzia. In the

latitudinal aspect the North forest-steppe part of geocoton was more strongly mastered than the South steppe one.

In individual periods social and economical development on the territory of geocoton was essentially contained

its borders between two cultures: nomadic one which was militant, devastating with its results and settled culture,

which was farming, faintly protected. It resulted into that modern structure of anthropogenic landscapes interzonal

geocoton «forest-steppe – steppe» Right-bank Ukraine started forming from second part of XIX c..

In the beginning of XXI c. background in the structure of anthropogenic landscapes interzonal geocoton «foreststeppe

– steppe» is agricultural (field and meadow-pasture) – it occupies 80-85% of territory; urban, road and local-

reactionary landscapes have prospects of developing. In connection with full mastering interzonal geocoton

«forest-steppe – steppe». H. I. Denysyktcei takes geocoton to forest-field Ukraine to two its subarea – central and

the south.

Key words: interzonal geocoton; «forest-steppe – steppe»; Right-bank Ukraine; settlement; mastering territories;

forms of management, anthropogenic landscapes.____